

**КОМУНІКАТИВНО-ФУНКЦІОНАЛЬНА РОЛЬ
НЕОДНОЗНАЧНИХ ВИСЛОВЛЕНЬ
В АНГЛОМОВНОМУ ДІАЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ**

О.П. Нагорна (Київ)

Статтю присвячено дослідженню комунікативно-функціональної ролі неоднозначних висловлень в англomовному діалогічному дискурсі. Проаналізовано особливості застосування неоднозначних висловлень з позиції мовця. Описано типи неоднозначності висловлень, яка в залежності від передбачуваного перлокутивного ефекту у свідомості мовця, може бути як навмисною, так і випадковою. Розглянуто механізм інтерпретації неоднозначних висловлень з боку слухача.

Ключові слова: діалогічний дискурс, інтерпретація висловлень, комунікативна ціль, неоднозначність.

Нагорная Е.П. Коммуникативно-функциональная роль двусмысленных высказываний в английском диалогическом дискурсе. Статья посвящается исследованию коммуникативно-функциональной роли неоднозначных высказываний в современном англоязычном дискурсе. Проанализированы особенности употребления двусмысленных высказываний с позиции говорящего. Описаны типы неоднозначности высказываний, которая в зависимости от предусмотренного перлокутивного эффекта в сознании говорящего, может быть как преднамеренной, так и случайной. Рассмотрен механизм интерпретации двусмысленных высказываний со стороны слушающего.

Ключевые слова: двусмысленность, диалогический дискурс, интерпретация высказываний, коммуникативная цель.

Nahorna O.P. Communicative-functional role of ambiguous utterances in English dialogical discourse. The article is devoted to the research of communicative-functional role of ambiguous utterances in English dialogical discourse. The specificities of the use of ambiguous utterances by the speaker are analysed. The article deals with the types of ambiguity that depends on the clear perlocutionary effect in the speaker's mind and can be either strategic or genuine. The mechanism of interpretation of ambiguous utterances by the hearer is discussed.

Key words: ambiguity, communicative goal, dialogical discourse, interpretation of utterances.

У руслі сучасної дискурсивної парадигми лінгвістичного знання актуальним є аналіз особливостей функціонування неоднозначних висловлень в ході безпосередньої мовленнєвої інтеракції. Важливим є усвідомлення того факту, що комунікативний процес не є одностороннім, а отже і вивчення явища неоднозначності стає значущим лише в тому разі, якщо розглядається з позиції обох суб'єктів спілкування – мовця і адресата.

Актуальність зазначеної теми статті визнається тим, що аналіз створення та розуміння неоднозначних висловлень учасниками комунікації дає змогу передбачити варіанти людської поведінки у процесі мовленнєвої інтеракції. В якості об'єкта дослідження виступають висловлення,

які мають неоднозначну контекстуальну інтерпретацію. Предметом дослідження є комунікативно-функціональне призначення неоднозначних висловлень в англomовному діалогічному дискурсі.

Метою даної роботи є виявлення механізму виникнення неоднозначності мовних одиниць на прагматичному рівні та їх застосування в англomовному дискурсі. Із поставленої мети витікають наступні цілі дослідження: а) пояснити причини вживання неоднозначних висловлень мовцем; в) проаналізувати особливості інтерпретації неоднозначних висловлень слухачем.

Матеріалом для проведення дослідження стали фрагменти діалогічного дискурсу з англomов-

них художніх фільмів, які містили неоднозначні висловлення мовця.

У процесі вивчення неоднозначності висловлень постає необхідність розмежування значення речення та значення висловлення як мовленнєвого акту, адже можливість виникнення множини нових значень у висловленні забезпечується двома факторами: 1) інвентарем лексичних та синтаксичних засобів системи мови; 2) варіативністю вибору іллокутивної сили висловлення. Якщо розглядати іллокутивну силу як прагматичне значення висловлення і враховувати той факт, що висловлення не завжди обмежується одним іллокутивним актом, то можна стверджувати, що неоднозначність висловлення виникає і на прагматичному рівні [8, с. 95].

Приріст кількості іллокутивних сил в межах одного мовленнєвого акту зумовлюється низкою причин. Висловлення є носієм двох типів інформації: об'єктивної, яка передає певний стан речей, та суб'єктивної, яка відображає ставлення мовця до змісту висловлення [1, с. 254]. Іншими словами, для аналізу висловлення важливо враховувати не лише ставлення між мовними знаками (семантичний рівень), але і ставлення до них самого мовця (прагматичний рівень). У діалогічному дискурсі висловлення як мовленнєвий акт може обростати додатковими значеннями, а отже набувати більш ніж одну іллокутивну силу під впливом суб'єктивних факторів.

Наразі можна стверджувати, що вивчення проблеми неоднозначності висловлень у прагматичному аспекті розпочалося із усвідомлення існування непрямих мовленнєвих актів [6]. Певною мірою непрямі та неоднозначні висловлення є суміжними, але не тотожними поняттями, оскільки між ними існує принципова відмінність. Непрямі мовленнєві акти мають одну іллокутивну силу, яка не відповідає буквальному змісту висловлення, в той час, як у неоднозначних висловленнях співіснують декілька іллокутивних сил, причому слухач самостійно визначає, яка з них є ситуативно релевантною, і в такий спосіб сам встановлює значення висловлення [9, с. 95].

Вивчення метафоричних, іронічних висловлень та натяків є ще одним стимулом для осмислення неоднозначності на прагматичному рівні, адже такі

висловлення передають подвійне значення, а саме буквальне значення речення та непряме значення, яке імплікується мовцем, при чому ці значення можуть суперечити одне одному [6, с. 56]. Розглянемо такий приклад:

(1) *Ramona: Don't try to deny it. He's a remarkable man, but you have to let him go.*

Penny: Oh, gee, okay.

Ramona: I know it's hard, but he's a gift to the whole world, and we can't be selfish.

Penny: Yeah, he's a gift all right. (She smiles ironically). (The Big Bang Theory, episode 7, 16 min.)

У наведеному фрагменті Рамона та Пенні обговорюють знайомого чоловіка. Рамона стверджує, що він є видатною людиною, подарунком для всього світу і тому не можна бути егоїстичним по відношенню до нього. Пенні дотримується протилежної точки зору, але знаходить відкрите вираження своєї думки недоречним. Тому вона погоджується з Рамоною, але робить це в іронічній формі, що видно з її штучної посмішки в цьому епізоді фільму. Отже, її висловлення є двозначним, оскільки формально воно позитивне, але прагматично – негативне.

Існує погляд, що неоднозначність – це не наслідок співіснування у висловленні декількох логічних структур, а здатність висловлення проявляти різні значення залежно від контексту. Зокрема, функцію прояснення іллокутивної сили висловлення виконують умови, за яких створюється висловлення, інакше прагматичний контекст [5, с. 180].

Примноження значень висловлення може бути як свідомою, так і несвідомою дією мовця, що дає підстави для виділення двох типів неоднозначності: **навмисної** та **випадкової**. Навмисна неоднозначність є результатом спланованих дій, які можуть бути націленими як на досягнення власних комунікативних цілей, так і на створення взаємовигідних умов спілкування. Стратегічна цінність навмисно застосованих неоднозначних висловлень полягає в тому, що, залишаючи їх іллокутивну силу нероз'ясненою, мовець надає слухачеві можливість самостійно визначити її, і при цьому позбавляє себе відповідальності за значення висловлення [4, с. 25].

Поява навмисної неоднозначності в дискурсі комунікантів може зумовлюватись потребою за-

інтригувати співрозмовника, ввести в оману, мати непередбачуваний перлокутивний ефект, який тісно пов'язаний з Принципом Зацікавленості (Interest Principle) в термінах Ліча [4, с. 146]. Неоднозначні висловлення за певних обставин дозволяють зробити процес спілкування захоплюючим як для мовця, так і для слухача [4, с. 79]. Дотримання Принципу Зацікавленості, який переважно ґрунтується на метафорі, іронії та інших фігурах мовлення з неоднозначною інтерпретацією, нерідко створює комічний ефект, як у прикладі:

(2) *Sheldon: She dumped you?*

Leonard: She didn't dump me. We were just in different places in the relationship.

Sheldon: I fail to see how a relationship can have the qualities of a geographic location. (They laugh). (The Big Bang Theory, episode 18, 5 min.)

Пояснюючи причину розлучення з Пенні, Леонард виражається метафорично для більшої експресії. Він каже, що вони перебували у різних місцях відносин, маючи на увазі дисонанс у їх стосунках. Шелдон прекрасно розуміє, про що йдеться, але вдає, що сприйняв висловлення Леонарда буквально, начебто вони перебували у різних географічних точках у відносинах, що викликає сміх у обох комунікантів.

Мотивацію мовця навмисно виражатись неоднозначно пояснюється увічливими міркуваннями, якими він керується. Залежно від того, в якій мірі певний мовленнєвий акт загрожує "обличчю" співрозмовника, мовець буде застосовувати засоби ввічливого спілкування, одним з яких є опосередкованість, яка і спричиняє неоднозначність інтерпретації мовленнєвого акту [2, с. 59]. Відтак, комуніканти оминають вживання імперативів та перформативів у своєму дискурсі, оскільки експліцитна констатація своїх бажань найчастіше виявляється неввічливою, що не сприяє розвитку діалогу між співрозмовниками [6, с. 101]. Проаналізуємо приклад:

(3) *She: Would you like to stop for a drink?*

He: No. (And they hadn't stopped. He was later frustrated to learn that his wife was annoyed because she wanted to stop for a drink). (Think Like a Man, 36 min.)

Згідно з контекстом ситуації, жінка бажає чогось випити, але враховуючи норми ввічливості,

щоб не здатись егоїстичною, вона проявляє увагу до чоловіка запитуючи його, чи не бажає він випити чого-небудь. Чоловік не вбачає в питанні жінки її власне бажання, а сприймає його буквально як піклування про нього, тому відмовляється від пропозиції. В подальшій розмові виявилось, що жінку образила така відмова, адже чоловік не проявив чуйність до її бажань і не спитав, чи можливо вона хоче задовольнити спрагу.

Спілкування потребує неоднозначного вираження думки, якщо комунікативні цілі мовця перебувають у конфлікті одна з одною. Це стосується випадків, коли мовці мають справу з суперечливими відчуттями: з одного боку, мовець має сказати правду, з іншого, не хоче ображати співрозмовника. Розглянемо приклад:

(4) *Partick: What do you think of me? I mean really.*

What do you think of me? (He is angry).

Daisy: I think... I think you have your moments. (She is confused).

Patrick: You want to be a producer, right?(His facial expression changes to a more friendly one).

I think it's time you start making your first film (The Shrink, 65 min.).

Дейзі опиняється в ситуації, в якій її начальник вимагає від неї сказати, що вона про нього думає. Вона розуміє, що вираження своєї істинної негативної думки про нього може бути ризиковим для їх стосунків, а брехливі позитивні слова в його адресу будуть звучати неправдоподібно. Дейзі виходить із положення, натякаючи, що у того є деякі моменти. Неоднозначність цього висловлення дозволяє їй, з одного боку, не порушувати правила мовленнєвого етикету, а з іншого, додержуватись морально-етичного Принципу Щирості [4, с. 145]. Патріка заспокоює така відповідь його підлеглої, оскільки він сприймає її слова як позитивні і не здогадується, що їх можна інтерпретувати в негативному ключі, тому пропонує їй стати кінопродюсером, про що Дейзі давно мріяла.

Випадкова неоднозначність є не передбаченою дією з боку мовця, а скоріше збігом мовних обставин і може бути елімінована контекстом. Випадкова неоднозначність в ситуації, коли мовець створює висловлення без усвідомлення того, що воно може бути сприйнято неоднозначно. В такому випадку неоднозначність застосовується не з метою

пом'якшити, приховати перлокутивний ефект, ухилитись від відповіді тощо, а є скоріше відображенням справжньої невизначеності у свідомості мовця. Наприклад:

(5) *Customer: Are these eggs good?*

Salesperson: Oh yes, they are just from the country.

Customer: Yes. But what country? (The Sleepless in Seattle, 15 min.)

Тут неоднозначність викликана полісемією слова *country* зі значеннями 'країна' і 'село' [10, с. 325]. Продавець вживає слово *country* в значенні 'село', тобто каже, що яйця свіжі, бо щойно привезені з села, тоді як покупець розуміє *country* як 'країна', тому уточнює, з якої саме країни, можливо, з далекої – і тому можуть бути несвіжими.

У спеціальній літературі [2; 4; 5; 7; 9] можна зустріти низку поглядів на неоднозначність як на прерогативу мовця. В нашій роботі ми дотримуємось точки зору, що неоднозначність виникає не лише, коли автор наділяє висловлення декількома значеннями, але й в результаті іншого, відмінного від передбачуваного мовцем розуміння висловлення слухачем. Розглянемо такий приклад:

(6) *Amy: How about you, Penny? Do you go on many dates?*

Penny: Uh, yeah, I wouldn't say many. A few.

Sheldon: Haha.

Penny: What's "haha"?

Sheldon: Your characterization of 171 different men as a few (The Big Bang Theory, episode 6, 18 min.).

Той факт, що Пенні намагається применшити кількість чоловіків, з котрими зустрічалась, викликає сміх у Шелдона, але сама Пенні не розуміє причину цього, тому просить пояснити його реакцію.

Слухач може розуміти висловлення свого співрозмовника, але вдавати, що розуміє його в іншому смислі, керуючись власними прагматичними цілями. Під навмисним нерозумінням висловлення з боку слухача маємо на увазі вдавane розуміння висловлення у такий спосіб, який є вигідним для нього самого. Розглянемо наступний приклад:

(7) *Zeke: I could use a nightcap.*

Mya: A nightcap.

Zeke: Yeah.

Mya: Yeah. There's this really nice bar around the corner. You should have fun (Think Like a Man, 36 min.).

Провівши Мію додому, Зік каже, що не відмовився б випити чого-небудь, натякаючи на продовження вечора у Мії вдома. Міє розуміє, чого добивається Зік, але не бажає такого розвитку подій. Тому жінка прикидається, нібито не здогадується, що Зік напрошується в гості до неї, і рекомендує йому завітати до бару, що знаходиться неподалік.

У ході вивчення проблеми неоднозначних висловлень постає питання, як саме слухач вибирає релевантне для ситуації значення. Можна виділити декілька підходів до пояснення функціонування механізму усунення нерелевантних значень висловлень в ході діалогічного дискурсу.

Перший підхід передбачає наявність комунікативного досвіду у співрозмовників. Досвід спілкування формує механізми автоматичного врахування лінгвального та екстралінгвального контексту, що допомагає комуніканту віднайти релевантне значення висловлення на лексичному, синтаксичному та прагматичному рівнях [5, с. 98].

У межах другого підходу встановлення значення висловлення базується на використанні прийомів ретроспекції та проспекції, адже лінгвальне оточення висловлення може відновити інформацію про предмет обговорення в пам'яті слухача, або ж попередити слухача про те, яка інформація очікує на нього в ході розмови. Арон Сікурел називає такий принцип встановлення значення висловлення *et cetera principle* [3, с. 78]. Відповідно до цього принципу, слухач отримує повне розуміння значення висловлення лише при обробці інформації, яка передуює або з'являється вслід за висловленням в дискурсі.

Наступний підхід передбачає усунення неоднозначності за допомогою реактивних реплік [9, с. 56]. У разі, якщо адресату не вдається зрозуміти значення висловлення, він застосовує уточнюючі кліше, які спонукають співрозмовника пояснити, що саме він мав на увазі. Розглянемо такий приклад:

(8) *Ann: Kevin wants me to give House away.*

Thomas: But you won't?

Ann: Is it a question or an order? (House M.D., episode 5, 14 min)

Почувши, що Кевін хоче, щоб Енн “здала” свого співробітника, Томас виражає опосередковану надію, що вона цього не зробить. Енн не розуміє, яка ціль висловлення Томаса – просто спитати, як Енн збирається вчинити у цій ситуації, або ж натякнути їй, що вона не осмілиться “видати” їх колегу. Тому Енн уточнює намір Томаса за допомогою висловлення *Is it a question or an order?* – ‘Це питання чи наказ?’.

Останній підхід ґрунтується на тактиці повтору висловлення мовцем. Повтор спричиняє кумулятивний ефект, адже надає більшого значення висловленню, яке повторюється, і таким чином привертає до нього увагу. Тактика повтору висловлення з подальшим поясненням, допомагає обом комунікантам забезпечити вірну інтерпретацію висловлення. Розглянемо такий приклад:

(9) *Steve: Have you seen my jacket?*

Mother: You can take your raincoat.

Steve: Oh, yes. Thank you. (He goes outside without one).

Mother: You can take the raincoat because it's raining outside.

Steve: I see. (He takes the raincoat). (The American Beauty, 14 min).

Стів питає матір, чи не бачила вона його куртку, у відповідь на що вона пропонує йому вдягти дощовик. Стів відхиляє пропозицію матері, але після того, як вона повторює своє висловлення і пояснює, що на вулиці йде дощ, він бере з собою дощовик.

Таким чином, неоднозначність може проявля-

тись на прагматичному рівні. Неоднозначність може бути випадковою і навмисною (стратегічно передбачуваною) як з боку мовця, так і з боку слухача. З боку мовця неоднозначність – це надання висловленню декількох значень, а з боку слухача – право на вибір одного зі значень. Комуніканти можуть застосовувати неоднозначність як навмисно, так і випадково. До перспективи дослідження можна віднести вивчення реакцій адресата на неоднозначні висловлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Избранные труды. Исследования по русской грамматике / В.В. Виноградов. – М. : Наука, 1975. – 453 с.
2. Brown P. Politeness / P. Brown, S.C. Levinson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1987. – 347 p.
3. Cicourel A.V. Cognitive Sociology: Language and Meaning in Social Interaction / A.V. Cicourel. – London : Penguin, 1974. – 320 p.
4. Leech J. Principles of Pragmatics / J. Leech. – London : Longman, 1981. – 266 p.
5. Leech G.N. Language, Meaning and Context: Pragmatics / G.N. Leech, J.A. Thomas. – N.E. Collinge, 1990. – 206 p.
6. Searle J.R. Speech Acts / J.R. Searle. – Cambridge : Cambridge University Press, 1969. – 137 p.
7. Tanaka N. The Pragmatics of Uncertainty / N. Tanaka // Journal of Pragmatics. – 2001. – No. 12. – P. 121–142.
8. Thomas J.A. Cross-cultural Pragmatic Failure / J. Thomas // Applied Linguistics. – 1983. – Vol. 4. – P. 91–112.
9. Thomas J.A. Meaning and Interaction: An Introduction to Pragmatics (Learning about Language) / J.A. Thomas. – London : Longman, 1995. – 224 p.
10. Webster's New World Dictionary. – New York. Cleveland : The World Publishing. – 730 p.